

НАЧЕЛО ЈЕДНАКЕ ВРЕДНОСТИ ДАВАЊА ПРЕМА ЗАКОНУ О ОБЛИГАЦИОНИМ ОДНОСИМА

I

Начело једнаке вредности давања као опште начело облигационог права

Према Закону о облигационим односима, једнака вредност узајамних давања у двостраним уговорима има значај једног од основних начела Закона. Закон је то начело изразио у чл. 15 на следећи начин:

1) „У заснивању двостраних уговора учесници полазе од начела једнаке вредности узајамних давања.

2) „Законом се одређује у којим случајевима нарушавање тога начела повлачи правне последице.”

Међутим, начело једнаке вредности давања прелази оквир двостраних уговора и уговорног права уопште. Оно се среће и у области проузроковања и накнаде штете, правно неоснованог обогаћења, незва-ног вршења туђих послова и другим областима, тако да се може рећи да оно прожима облигационо право у целини и да представља опште начело ове области права. Због тога овај рад не носи наслов „Начело једнаке вредности узајамних давања у двостраним уговорима” или „Начело једнаке вредности узајамних давања”, како би се, с обзиром на чл. 15 Закона о облигационим односима, могло очекивати. Јер, такав наслов би расправу везао само за област уговора. Насупрот томе, рад носи наслов „Начело једнаке вредности давања према Закону о облигационим односима”, чиме је овом начелу дат домашај општег начела облигационог права, управо дат му је онакав домашај какав оно у ствари има. Наведена опаска не представља критичку примедбу на Закон о облигационим односима, јер је Закон наведено начело везао за област живота у којој је поникло и у којој се најрељефније изражава. Али, с обзиром да начело једнаке вредности давања, која не морају увек бити узајамна у смислу давања и примања, као што је то случај са узајамношћу у двостраним уговорима, долази до израза и у другим областима облигационог права, а не само у области уговора, то је и са теоријског и са практичног становишта оправдано, чак потребно, дати му шири домашај већ у самом наслову овог рада.

II

Једнака вредност давања као појам

Пре него што се укаже на установе облигационог права, садржане у Закону о облигационим односима, у којима начело једнаке вредности давања долази до израза, као и на оне које служе за његову заштиту, затим на правни значај и улогу овог начела, потребно је размотрити и одредити појам једнака вредност давања. Наиме, поставља се питање да ли је овај појам хомоген, тј. појам који има само један смисао, једно значење, или је пак то израз у чијем се оквиру налази више различитих појмова.

По нама, израз *једнака вредност давања* не представља хомоген појам, како би се то на први поглед могло закључити, него представља израз који обухвата два појма, две врсте *једнаке вредности давања*, од којих је прва *једнакост вредности давања у смислу еквивалентности* или, краће речено, *еквивалентност*, а друга *једнакост вредности давања у смислу истовестности количина и квалитета (својстава) ствари исте врсте*. Обе ове врсте једнакости давања срећу се и у области двостраних уговора, код којих су давања узајамна, али и у другим областима облигационог права код којих давања нису узајамна, него се врше ради успостављања одређеног нарушеног стања или из других разлога, на пример, у области проузроковања и накнаде штете, правно неоснованог обогаћења и др. Наша правна теорија, углавном, не разликује ове две различите врсте једнаке вредности давања, него их сматра идентичним појмом и најчешће назива еквивалентношћу. Међутим, то су две различите врсте једнаке вредности.

III

*Еквивалентност као вид једнаке вредности давања**1. Појам еквивалентности*

Еквивалентност као појам означава једнакост нечега. Овај појам се среће у многим областима живота: математици, физици, хемији, економији, праву и др. У свакој од њих означава једнакост извесних елемената, извесних „ствари”. Али често, међу људима не постоји сагласност о томе које елементе, у појединим областима живота, треба сматрати еквивалентним или, другим речима, једнако вредним, а то значи да не постоји јединствено схватање појма еквивалентности. Ова несагласност о појму еквивалентности постоји и у области права и правне науке.

По схватању појединих правника (в., на пример, Jean Patatin, *Le problème de l'équivalence juridiques des résultats*, Paris, 1954.), еквивалентност је и објективна и субјективна, и материјална и нематеријална категорија, и са тих аспеката посматрају имовинскоправне трансакције. Другим речима, еквивалентно (једнаковредно) је све оно што су уче-

сници имовинско-правних односа обухватили својим правним трансакцијама. Тако, по њима, еквивалентност постоји и код добротичних правних послова; на пример, еквивалент за поклонодавца представља стање његове психе поводом учињеног поклона.

По другом схватању, еквивалентност може постојати како између добара различите употребне вредности тако и између добара исте употребне вредности (в., на пример, М. Вишњић, Накнада болнине код неимовинске штете, *Наша законитост*, бр. 10 — 12, Загреб, 1955., стр. 430). Полазећи од таквог становишта, еквивалентност постоји, на пример, код накнаде штете у природи, код враћања добротичног зајма, као и код враћања главнице код зајма са каматом, с обзиром на то да се ради о давању ствари исте врсте, количине и квалитета са оштећеном стварју, односно са позајмљеним стварима.

По трећем схватању, еквивалентност као правни појам је истовесна са појмом еквивалентности какав даје Карл Маркс излажући своју теорију вредности (в. Ј. Хрнчевић, *Још о карактеру нашег права*, *Наша стварност*, бр. 4, 1956., стр. 410 — 414). А по Марксу, еквивалентност је једнакост у вредности различитих (неједнаких) количина робе различите употребне вредности, која се формира на тржишту у условима слободне размене на основу друштвено потребног радног времена утрошеног на производњу робе.

Најзад, по схватању извесног броја правника, под еквивалентношћу треба сматрати објективну сразмеру између добара различите употребне вредности, која настаје у процесу слободне размене добара уопште (а не само роба) из масе тржишних трансакција или на основу регулативне улоге државе (в., на пример, Рудолф Јеринг, *Циљ у праву*, превео с немачког А. Борисављевић, св. 1, Београд, 1894., стр. 45 — 49 и 62 — 160; J. Maury, *Essai sur le rôle de la notion d'équivalence en droit civil français*, thèse, t. 1 — 2, Paris, 1920; Др Живомир С Борђевић, *Проблем еквивалентности у облигационом праву*, Београд, 1958). Поједини поборници овог схватања везују улогу еквивалентности само за област трговине (на пример J. Maury, наведено дело, т. 2, стр. 453), док је други проширују и на друге области имовинског права (на пример Живомир С. Борђевић, наведено дело).

Поставља се питање које од изложених схватања еквивалентности треба прихватити, које представља оно схватање које одговара облигационом праву и, посебно, нашем облигационом праву, односно схватању еквивалентности које има у виду наш Закон о облигационим односима.

Чини нам се да се схватање, које еквивалентност третира и као објективну и као субјективну, и као материјалну и као нематеријалну категорију, не би могло прихватити као оно које одговара облигационом праву, поготово нашем облигационом праву. Наиме, ово схватање своди еквивалентност као појам на категорију воље, јер, по њему, све је еквивалентно што странке желе. Еквивалентност, по овој концепцији, не постаје један правни инструмент (правно средство) помоћу којег друштво може да оцењује ваљаност појединих правних аката и да утиче

на њих, него остаје произвољна категорија, чије поимање зависи од субјеката као учесника правних односа, а друштво је принуђено да еквивалентност уређује другим правним средствима (на пример, правилима о недостацима воље, о основу уговора као жељеном еквиваленту и др.).

Такође се не може прихватити ни схватање које еквивалентност третира као сразмеру између добара различите или исте употребне вредности, у мери у којој се односи на добра исте употребне вредности. Наиме, сразмера у смислу једнаке вредности двеју идентичних количина ствари исте врсте и квалитета представља једнакост количина, врсте ствари и њихових материјалних (физичких, природних) својстава и не може се третирати као еквивалентност у смислу њихове једнаке вредности, јер у привредном и правном промету трансакције се врше да би се разменила добра различите количине и, у принципу, различите употребне вредности, при чему се поставља питање која количина једне врсте добара одговара по вредности одређеној количини друге врсте добара или, другим речима, које су неједнаке количине добара различите употребне вредности међусобно еквивалентне. Трансакције које се састоје у међусобном давању или враћању добара исте врсте, количине и квалитета нису карактеристика привредног и правног живота, него представљају изузетак од редовног тока ствари. Разуме се, и у тим трансакцијама постоји једнака вредност добара, али не у смислу еквивалентности, него у смислу квантитативне и квалитативне истоветности добара исте врсте.

Исто тако не може се прихватити ни схватање које еквивалентност са становништа облигационог права изједначава са еквивалентношћу коју има у виду Карл Маркс излажући теорију вредности. Прво, Маркс је имао у виду само размену роба као производа људског рада, а не размену добара уопште, дакле, и оних која нису производ људског рада а циркулишу у промету. Друго, под робама Маркс је сматрао само материјалне производе створене људским радом који задовољавају потребе људи, а не и производе духовног рада. Треће, Маркс је занемарио све друге чиниоце који делују у процесу размене роба и усредсредно се на то да утврди улогу људског рада као основног чиниоца у условима робне привреде. Поступајући тако, Маркс је утврдио да у основи размене једне количине једне врсте робе која има одређену употребну вредност, за другу количину друге врсте робе, која има другачију употребну вредност, лежи просечно потребно радно време утрошено на производњу робе, које је назвао друштвено потребним радним временом. Притом новац, будући и сам роба, игра улогу посредника у размени, улогу свеопштег еквивалента у смислу мере вредности свих других роба и представља употребну вредност за коју се могу прибавити друге употребне вредности. Према томе, различите количине роба различите употребне вредности чини еквивалентним (једнако вредним) друштвено потребно радно време утрошено на њихову производњу. Али, стварајући своју теорију вредности и утврђујући да је друштвено потребно радно време утрошено на производњу робе онај основни чинилац који делује

у процесу размене, Маркс је знао да, с једне стране, у процесу размене не учествују само робе као производи људског рада него и друга добра — додуже у далеко мањем обиму него робе, а с друге стране, да у процесу размене учествују и други чиниоци а не само друштвено потребно радно време утрошено на производњу робе, као што су: однос понуде и потражње, политичке прилике у друштву, климатски услови, договарање субјеката о начину наступања на тржишту и др. Због тога је Маркс посебно говорио о ценама роба (и добара уопште), разликујући цену робе и добара од вредности робе у смислу теорије вредности. Маркс је, дакле, разликовао учење о ценама (теорију цена) и учење о вредности робе (теорију вредности), полазећи од тога да се цена и вредност не поклапају, али да је вредност гравитациона тачка око које се формирају цене као стварна животна сразмера између добара различите употребне вредности у процесу размене. Према томе, еквивалентност која се успоставља у процесу размене на бази цена или, другим речима, која произлази из размене добара која се одвија у свакодневном животу, је нееквивалентност са становишта Марксове теорије вредности. Да би те две еквивалентности биле приближно идентичне, било би потребно, каже Маркс (Капитал, т. III, Београд, 1948., стр. 136), да се испуне следећи услови: да размена не буде изузетан или случајан догађај; да понуда приближно одговара потражњи; и да не постоји било какав монопол (природни или вештачки) који би омогућио продају изнад вредности или уступање испод вредности — тј. изнад или испод сразмере која се добија у процесу размене имајући у виду само чинилац друштвено потребно радно време утрошено на производњу робе. А ако се жели постојање потпуне истоветности ове две врсте еквивалентности или, другим речима, постојање идентичности између цене и вредности, онда је потребно поред испуњености остала два услова, да понуда и потражња потпуно одговарају једна другој. Међутим, опште је познато да се неки од услова не остварују (истоветност понуде и потражње, непостојање природног или вештачког монопола), те отуда и не може бити речи о идентичности цене и вредности или, другим речима, о идентичности сразмере између добара која се испољавају у ценама у свакодневном животу и сразмере која би се испољила када би, сходно теорији вредности, у процесу размене деловало само друштвено потребно радно време утрошено на производњу робе или, још другачије речено, не може бити речи о идентичности између еквивалентности која се формира у процесу размене као свакодневне појаве путем цена и еквивалентности која произилази из теорије вредности (в. такође и Милош Самарџија, Цена производње, Београд, 1957.). Еквивалентност која се формира у процесу свакодневне размене добара је стварна животна манифестација, а еквивалентност која произилази из теорије вредности је теоријска конструкција која утврђује унутрашње законитости робне привреде. Ову теоријску конструкцију не може прихватити облигационо право јер не представља појавни облик живота, а облигационо право, као што је познато, регулише појавне облике живота. На основу реченог јасно је да појам еквивалентности, какав је дао Карл Маркс својом

теоријом вредности, не може бити прихваћен као појам који одговара облигационом праву. Уосталом, Маркс није теорију вредности створио проучавајући правне него економске појаве и, преко теорије цена, јасно је ставио до знања да је теоријом вредности открио основно унутрашње (иманентно) својство и законитост робне привреде, и да од те унутрашње основне до стварне животне појаве постоји прилично растојање; за право не би било добро ако би се сва Марксове економске теорије и категорије механички преносиле у област права, а то не би било добро ни за друштвени живот који право уређује.

Као прихватљив појам еквивалентности за облигационо право, па, према томе, и за наше облигационо право, у смислу да представља правчу установу подобну за регулисање облигационоправних односа, даје схватање које под еквивалентношћу подразумева објективну сразмеру између добара различите употребне вредности, која настаје или као резултат слободне размене добара из масе тржишних трансакција или као резултат регулативне улоге државе. То је схватање у складу и са теоријом (учењем) о ценама, о којој је било речи. Шта више, чини нам се да наш Закон о облигационим односима под еквивалентношћу управо подразумева еквивалентност у реченом смислу. То произилази из бројних одредаба Закона, а не само из чл. 15., на пример, из одредаба о прекомерном оштећењу (чл. 139. и 140), зеленашком уговору (чл. 141), оних које се односе на раскидање или измену уговора због промењених околности (чл. 133 — 136), из одредаба о цени код уговора о продаји и куповини (чл. 462, 464 и 465) и, посебно, о прописаној цени (чл. 463), из одредаба о накнади материјалне штете (чл. 189, ст. 1 — 3, чл. 190), из одредаба о допуштености индексне клаузуле (чл. 396), из одредаба о клизној скали (чл. 397.), из одредбе о сразмерном смањењу обавезе у случају делимичне немогућности испуњења обавезе у двостраном (теретном) уговору (чл. 137, ст. 2) и др. Еквивалентност у наведеном смислу је одраз свакодневне размене добара, она представља појавни облик привредног живота. Њу облигационо право треба, може и мора да регулише. Оно је то од давнина и чинило путем разних правних уснова, укључујући и раздобља у којима ни економска ни правна наука нису знале за појам еквивалентности, да би од њега направиле посебну економску и правну установу, као што су то учиниле у наше време.

Облигационом праву одговара да и слободну и регулисану објективну сразмеру између добара третира као еквивалентну сразмеру, јер обе друштвено значе једнакост извесних количина различитих употребних вредности у извеоном моменту. Овакав појам еквивалентности треба сматрати правним појмом, иако је његова природа у ствари економска и то економска у смислу сразмере између добара као појавног облика свакодневног привредног живота у области промета. Међутим, ова еквивалентност прикрива улогу утрошеног људског рада као основног чиниоца и у области производње и у области размене, па те чињенице правник треба да буде свестан. Даље, правник треба да разликује појам робе, као производа људског рада материјалног карактера, од појма добра уопште, које и не мора бити производ људског рада, а не мора

бити ни материјалног карактера иако је производ људског рада (као што је, на пример, случај са ауторским делима као духовним творевинама). Наш правник треба о наведеним појмовима да има јасну представу како због свог идејног образовања тако и због практичног деловања у друштву, јер он не само да регулише патолошке појаве у области правних односа, него је често и један од активних организатора привредног и правног живота друштва. Уколико зна да утрошен људски рад игра основну улогу у размени робе, па и добара уопште, утолико ће више бити активнији и истрајнији борац за стално повећавање продуктивности рада, јер ће знати да продуктивност рада утиче и на формирање цена, у смислу њиховог падања и повећавања, у области размене роба и добара уопште, а то значи да утиче и на изглед еквивалентности као појавног облика свакодневне размене добара.

Схватајући еквивалентност као објективну сразмеру између добара различите употребне вредности, без обзира како је настала, не сме се губити из вида чињеница да она може настати на два начина: слободном разменом добара или регулативном улогом државе. Еквивалентност која настаје у процесу слободне размене добара представља објективну резултанту масе тржишних трансакција, па изгледа као природна последица законитости робне привреде; еквивалентност која настаје на основу регулативне улоге државе је објективна сразмера између добара наметнута споља, ауторитетом власти, па изгледа као насилно (вештачки) успостављен однос између добара. Регулисана еквивалентност има јавноправни, административноправни карактер. Она је, по правилу, негација еквивалентности која произилази из слободне размене добара. Али и једна и друга еквивалентност су објективно постојеће и правник је обавезан да их штити када се укаже потреба и испуне услови садржани у правним нормама. Једва да је потребно напоменути да еквивалентност, која настаје као последица слободне размене добара, представља за правника суштински проблем од принудно успостављене еквивалентности, с обзиром да ју је знатно теже сазнати и утврдити.

На основу реченог може се закључити да еквивалентност, као економска и правна категорија, може постојати у условима робно-новчаног начина привређивања, у коме се размена, у принципу, врши посредством новца. Притом, новац игра разноврсну улогу: он, с једне стране, игра улогу посредника у размени добара, с друге стране, игра улогу свеопштег еквивалента — мере вредности свих других добара у процесу размене, а с треће, представља употребну вредност за коју његов ималац може, путем размене, прибавити друга добра друкчије употребне вредности.

2. Последице једнаке вредности давања на основу еквивалентности

Ако се уђе у суштину еквивалентне размене добара, без обзира на то да ли она настаје као последица слободне размене или на основу регулативне улоге државе, видеће се да она доводи до неједнаких после-

лица: један од учесника размене, по правилу, добија више или мање него што даје. Кад не би било тако, не би могло да се објасни богаћење једних и привредна пропаст других учесника у размени. У условима слободне размене добара овај процес се свакодневно одвија и често има драстичне последице. Регулисана размена може да га каналише на рачун привредно активних субјеката, али и да нанесе штету привредном развоју, ако га сувише обузда. Правник, као један од креатора друштвеног живота и активни чинилац у правном регулисању друштвених односа, треба да познаје и суштину или, другим речима, стварне ефекте робне привреде, те да, штитећи ону еквивалентност која представља објективан појавни облик, у исто време као друштвени радник указује органима друштва које би мере требало предузети да би се успоставила она еквивалентност која највише одговара друштвеном развоју у одређеном временском раздобљу, с обзиром да друштво у извесној мери може, па и мора, да утиче на привредне токове.

IV

Давање ствари исте врсте, количине и квалитета као вид давања једнаке вредности

У извесним облигационоправним односима среће се једнакост вредности давања која се састоји у томе што једна страна другој даје исту количину ствари, исте врсте и квалитета са стварима које је од ње својевремено примила или пак само једна страна даје другој ствари исте врсте, количине и квалитета, са неког другог разлога, на пример, на име накнаде штете коју јој је причинила или на име обogaћења до којег је била дошла без правног основа. Ову врсту једнаке вредности давања неки правници, као што је већ напоменуто, називају такође еквивалентношћу. Међутим, то није једнакост у смислу еквивалентности, у смислу друштвено-економског вредновања до којег долази посредством тржишта, већ једнакост у смислу истоветности количина и квалитета (природних, материјалних својстава) ствари исте врсте (на пример, 100 кг. пшенице, сорте „Шумадинка“, идентично је са 100 кг. исте такве пшенице).

И ова врста једнакости вредности давања не среће се само у области уговора. Шта-више, она није типична појава у области уговорних односа, јер уговори који садрже такву врсту једнакости давања нису својствени привредном животу, већ представљају уговоре који почивају на другим друштвеним основама, на пример, на пријатељству и међусобној помоћи људи (као што је случај са уговором о зајму без камате). Ова врста једнакости вредности давања среће се, као што је већ напоменуто, и у области накнаде штете у природи односно успостављања стања које је постојало пре проузроковања штете — како се обично каже, код правно неоснованог обogaћења у случају враћања обogaћења и стварима исте врсте, количине и квалитета са стварима које су доби-

јене на име обogaћења, а не могу се вратити јер су потрошене или отуђене, затим код незваног вршења туђих послова у случају накнаде трошкова које је имао незвани вршилац, ако се ти трошкови накнађују у стварима исте врсте, количине и квалитета, и другим областима.

Међутим, у правном животу постоје и трансакције које се састоје у давању и враћању ствари исте врсте и квалитета са примљеним стварима, али неједнаке количине. Такав случај постоји код уговора о зајму са накнадом (каматом, интересом), било да се на име зајма даје новац — што је најчешће случај, било ствари друге врсте (на пример, жито, вино и др.). Поставља се питање о каквој се једнакости вредности давања ради у оваквим случајевима: да ли о једнакости у смислу еквивалентности или о једнакости у смислу својства (квалитета) и количина ствари исте врсте

У вези с постављеним питањем може се рећи да се само одмеравање накнаде, која ће се добити за ствари дате на зајам, врши на основу еквивалентности као виду једнаке вредности давања, тако да само предвиђена накнада има карактер еквивалента, и то за временски одређену употребу и коришћење ствари добијених од друге стране. Враћање главнице не почива на еквивалентности него на давању ствари исте врсте, количине и квалитета са примљеним стварима — дакле, на другој врсти једнакости давања а не на еквивалентности.

Као што се из изложеног види, давање ствари исте врсте, количине и квалитета са у свему истим таквим стварима као вид једнаке вредности се суштински разликује од једнаке вредности давања на основу еквивалентности. Ове две врсте једнаке вредности давања треба јасно разликовати, ма колико на први поглед изгледало да се оне могу поистоветити.

V

Правни значај начела једнаке вредности давања

Пошто се начело једнаке вредности давања испољава и исцрпљује, с једне стране, у еквивалентности, а с друге стране, у давању ствари исте врсте, количине и квалитета са у свему истим таквим стварима, то се, пре свега, поставља питање какав правни карактер и правни значај имају свако од ова два вида једнаке вредности давања. Одговарајући на ово питање, добиће се и одговор на питање о правном значају начела једнаке вредности давања као општег начела.

1. Еквивалентност и давање ствари исте врсте, количине и квалитета, као начела

И једнака вредност давања на основу еквивалентности и једнака вредност давања у смислу истоветности количина и својстава ствари које припадају истој врсти имају карактер *начела* у облигационом праву.

То је дошло до израза и у Закону о облигационим односима, и то не само у чл. 15 него и у његовим одредбама којима је регулисао поједине облигационоправне установе. Према томе, може се рећи да се начело једнаке вредности давања као опште начело састоји из два ужа начела: начела еквивалентности и начела давања ствари исте врсте, количине и квалитета. Свако од ових начела је веома великог домаћаја; она су само ужег карактера када се посматрају у односу и начело једнаке вредности давања као опште начело којим су обухваћена.

а) Еквивалентност као начело

Еквивалентност као начело долази до израза, пре свега, у области заснивања двостраних уговора, тачније — теретних уговора. Наиме, тачније је рећи код теретних уговора због тога што по нашем Закону о облигационим односима сви двострани уговори нису у исто време и теретни; неки од њих могу бити и добротични, на пример, уговор о зајму без камате који више није реалан уговор (чл. 557. и 558. Закона), тако да у њима не долази до израза начело еквивалентности, односно еквивалентност као питање се уопште не поставља, него се поставља питање друге врсте једнакости давања: једнакост у смислу истоветности количина и квалитета (својстава) ствари исте врсте.

Али, као начело, еквивалентност се примењује и у другим областима облигационог права, може се рећи у свим облигационоправним односима у којима се давање једне стране другој одређује као објективна економска противвредност друкчије употребне вредности од добра у односу на које се врши одређивање противвредности, на пример, код накнаде штете у новцу, код враћања правно неоснованог обогаћења, код незваног вршења туђих послова приликом одређивања награде за рад незваном вршиоцу, и др. Бројне су одредбе Закона о облигационим односима у којима начело еквивалентности долази до израза. Сем чл. 15. Закона, у коме је утврђено у оквиру начела једнаке вредности узајамних давања у двостраним уговорима, постоје још бројне одредбе у Закону које санкционишу начело еквивалентности: на пример, одредбе о заштити у случају постојања прекомерног оштећења у теретном уговору (чл. 139. и 140.); одредбе о раскидању или измени уговора у случају да се, од момента закључења па до момента извршења теретног уговора, промене околности у толикој мери да извршење обавезе за једну уговорну страну постаче отежано или се због њих не може остварити сврха уговора (чл. 133.); одредбе о сразмерном смањењу обавезе у двостраном уговору у вези с којим наступи делимична немогућност извршења обавезе једне стране због догађаја за који не одговара ни једна ни друга страна (чл. 137., ст. 2); одредбе о заштити од физичких (материјалних) и правних недостатака ствари у теретном уговору (чл. 121., 478 — 500., 508., и 510.); одредбе о заштити у случају неисправног функционисања ствари (чл. 501., 504.); одредбе о накнади штете (чл. 189. и 190.); одредбе о правно неоснованом обогаћењу (чл. 210.); одредбе о

незваном вршењу туђих послова (чл. 223., ст. 2); одредбе о цени код уговора о продаји и куповини (чл. 462., 464. и 465.); одредбе о допуштености индексне клаузуле (чл. 396.); одредбе о клизној скали (чл. 397.) и др. Уколико је, у овим и другим законом одређеним случајевима, повређена једнакост вредности давања на основу еквивалентности, Закон о облигационим односима омогућава њено успостављање.

Међутим, Закон о облигационим односима допушта, у извесним случајевима, и одступање од начела еквивалентности у облигационоправним односима. На пример, према одредбама о одговорности за физичке (материјалне) недостатке ствари код уговора са накнадом „незнатан недостатак се не узима у обзир“ (чл. 478., ст. 3), те се због њега не може, на пример, тражити смањење цене, што је иначе могуће (чл. 488., ст. 1, тач. 2.); такође се не може тражити заштита нарушене еквивалентности у случају уговора закљученог на срећу, код јавне продаје, у случају када је за ствар дата виша цена због особите наклоности према ствари (чл. 139., ст. 5.), у случају кад суд одреди нижи новчани износ накнаде штете него што је претрпљена штета зато што су се стекли предвиђени услови (чл. 191.), у случају промене вредности (куповне моћи) новца, ако законом није друкчије одређено, с обзиром да Закон о облигационим односима прописује начело монетарног номинализма (чл. 394.), и др. У овим и другим случајевима, предвиђеним Законом о облигационим односима, не може се, као што је већ речено, захтевати успостављање еквивалентности.

б) Давање ствари исте врсте, количине и квалитета, као начело

Једнака вредност давања ствари исте врсте, количине и квалитета у облигационоправним односима има такође карактер начела. То произилази не само из одредбе чл. 15. Закона о облигационим односима, него и из других одредаба Закона: на пример, оних које регулишу питање накнаде штете (чл. 190.) — уколико се накнада врши у природи или, како се уобичајено каже, успостављањем стања које је постојало пре проузроковања штете (чл. 185.); из одредаба о замени ствари у случају физичких (материјалних) недостатака ствари код уговора са накнадом (чл. 488., ст. 1, тач. 1); из одредаба о праву на замену ствари у случају неисправног функционисања прибављене ствари која спада у техничку робу (чл. 501.) и др. У свим овим случајевима повређене једнакости у вредности давања ствари исте врсте, количине и квалитета, Закон о облигационим односима предвиђа заштиту која омогућава успостављање повређене једнакости.

Међутим, Закон о облигационим односима допушта, у извесним случајевима, и одступање од начела једнаке вредности давања ствари исте врсте, количине и квалитета. На пример, у одредбама о одговорности за физичке (материјалне) недостатке ствари код уговора са накнадом Закон прописује да се „незнатан материјални недостатак не узима у обзир“ (чл. 478., ст. 3), те се због њега не може, на пример, тражити

замена (давање друге) ствари која не би садржавала ни незнатан материјални недостатак, што је иначе могуће (чл. 488., ст. 1, тач. 1); узимајући у обзир околности предвиђене Законом о облигационим односима, суду је дато право да одступи од начела једнаке вредности давања у случају одемравања накнаде штете (чл. 191.), те он може одредити нижу накнаду него што износи проузрокована штета, па он то може учинити и када се штета накнађује у природи односно, како се обично каже, успостављањем стања које је постојало пре проузроковања штете — када, дакле, одређује да штета има бити накнађена давањем ствари исте врсте, количине и квалитета са уништеним или оштећеним стварима. У овим и другим случајевима, предвиђеним Законом о облигационим односима, не може се захтевати давање ствари исте врсте које би по количини и квалитету (својствима) биле идентичне са стварима уместо којих треба да буду дате.

2. Еквивалентност и давање ствари исте врсте, количине и квалитета, као правна претпоставка

а) Еквивалентност као правна претпоставка

Постојање еквивалентности у облигационим односима се претпоставља или, другим речима, има карактер правне претпоставке. Наиме, полази се од тога да ће субјекти, при заснивању облигационоправних односа, садржину тих односа поставити на идеји еквивалентности, с обзиром на околност да се у имовинскоправним односима, по правилу, не води рачуна о сентименталним и другим разлозима, него о материјалним (имовинским) интересима. Полазећи од ове чињенице, право треба да претпостави да у имовинскоправном односу, на основу којег се врши давање употребне вредности која је различита од оне према којој је одмерена, постоји еквивалентност. Сматрамо да је наш Закон о облигационим односима, с обзиром да полази од начела једнаке вредности давања, идеји еквивалентности дао карактер правне претпоставке. Он је, наиме, учинио само оно што је иначе нормално у свакодневном животу. Та правна претпоставка је оборива (*praesumptio iuris tantum*). А то значи да заинтересовано лице може доказати, у случајевима у којима то није искључено Законом, да не постоји еквивалентност давања. Као заинтересовано лице, у највећем броју случајева, појављује се субјект који је у облигационоправном односу непосредно погођен повредом идеје еквивалентности, али то може бити, када је у питању заштита друштвеног интереса и када је то прописано, и државни орган (чл. 140., ст. 4 Закона о облигационим односима) одређен законом (било којим законом), на пример, јавни правобранилац. Притом, да би успело са захтевом, лице које се позива на нарушеност еквивалентности у одређеном облигационоправном односу, треба да пружи потребне доказе.

*б) Давање ствари исте врсте, количине и квалитета,
као правна претпоставка*

И давање ствари исте врсте, количине и квалитета има карактер правне претпоставке у облигационоправним односима. Наиме, полази се од тога да субјект, заснивајући облигационоправне односе руковођен сопственим интересима, води рачуна о томе да од другог субјекта добије ствари исте врсте, количине и квалитета у односу на ствари које му је својевремено био дао или у односу на оне уместо којих ствари добија. Ова претпоставка је, као и претпоставка једнакости давања на основу еквивалентности, оборива претпоставка (*praesumptio iuris tantum*). Полазећи од ње, право даје могућност да субјект, који сматра да је партнер са којим стоји у облигационоправном односу повредио начело једнаке вредности давања ствари исте врсте, количине и квалитета, тражи заштиту те једнакости применом правних средстава предвиђених Законом о облигационим односима, разуме се, у случајевима у којима је заштита те једнакости допуштена. Притом, на њему лежи терет да докаже да је једнакост вредности давања, чију заштиту тражи, нарушена, да би успео у спору.

*3. Еквивалентност и давање ствари исте врсте, количине и квалитета,
као правна средства*

И начело једнаке вредности давања на основу еквивалентности и начело једнаке вредности давања у стварима исте врсте, количине и квалитета са у свему истим таквим стварима представљају правна средства за регулисање облигационоправних односа у смислу успостављања нарушене једнакости у вредности давања. На свако од ових начела, као и на начело једнаке вредности давања као опште начело које их обухвата, судови се могу непосредно позивати приликом регулисања облигационоправних односа. Наши судови су и до сада користили ова начела као правна средства (в., на пример, пресуду Врховног суда НР Србије Гж- 50/50 од 15. I 1951., Збирка одлука врховних судова и упутстава Врховног суда ФНРЈ, 1945 — 1952, I, Београд, 1952., одлука бр. 138, стр. 154), и то у ситуацији када нису имали довољно законског основа за то, па се могло бити у недоумици да ли су исправно поступали. Сада, међутим, у том погледу не може бити никакве сумње. Кроз начело једнаке вредности давања, Закон о облигационим односима је санкционисао и начело еквивалентности и начело давања ствари исте врсте, количине и квалитета са у свему таквим стварима, па се на ова начела судови могу непосредно позивати регулишући поједине облигационоправне односе у којима је повређена једнакост у вредности давања. Тиме је наш правни систем обogaћен у погледу правних средстава која се могу користити за регулисање облигационоправних односа. У правним системима многих других земаља наведена начела нису изричито озаконјена као правна средства којима се судови директно могу користити при

регулisaњу облигационоправних односа, па се њихова афирмација, с доста тешкоћа, пробија кроз правну теорију и судску праксу, и то често мешајући се са другим правним средствима, тако да још увек нису постала правна средства на која се судови без колебања могу позивати.

VI

Однос између једнаке вредности давања на основу еквивалентности и једнаке вредности давања ствари исте врсте, количине и квалитета

Поставља се питање какав однос, каква веза, постоји између једнакости у вредности давања која се формира на основу еквивалентности и једнакости у вредности која се среће приликом давања ствари исте врсте, количине и квалитета са у свему истоветним таквим стварима. На први поглед рекло би се да између ове две врсте једнакости у вредностима нема никакве везе. Међутим, мада су у основи две различите врсте једнакости у вредности, међу њима ипак постоји одређена веза. Прво, обе имају карактер начела у облигационоправним односима. Друго, обе имају карактер правне претпоставке. Треће, обе имају карактер правног средства за регулisaње облигационоправних односа. Четврто, обе се срећу у истим областима живота: у области уговора, па и у области исте врсте уговора (на пример у области теретних уговора), у области проузроковања и накнаде штете, у области правно неоснованог обogaћења и др. Пето, садржина облигационоправних односа исте врсте може, у појединим случајевима, бити изражена у виду једне или друге врсте једнакости у вредности давања, зависно од става странке или од нахођења суда (на пример, накнада у одређеном случају проузроковања штете може бити одређена у новцу на основу идеје еквивалентности или у стварима исте врсте, количина и квалитета у односу на ствари које су причињеном штетом оштећене). Шесто, у случајевима теретног уговарања, а у вези с одговорношћу за физичке (материјалне) недостатке ствари, замена мањиве ствари за исправну ствар исте врсте, количине и квалитета или, другим речима, успостављање једнакости у вредности ствари на бази истоветности врсте, количине и квалитета са исправном ствари, представља у ствари обезбеђивање еквивалента и еквивалентности у теретном уговору за противвредност дату другој уговорној страни у стварима употребне вредности или, друкчије речено, представља обезбеђивање једнакости на основу начела еквивалентности. На тај начин начело једнакости у вредности давања ствари исте врсте, количине и квалитета стоји у функцији једнакости у вредности на основу начела еквивалентности.

VII

Закључна напомена

Обрађујући начело једнаке вредности давања према Закону о облигационим односима, ограничили смо се, као што се из претходног излагања види, на основчу анализу тога начела, на његово рашчлањивање на два начела из којих се састоји, на појмовно одређивање и разграничавање тих начела и на указивање на бројне одредбе, установе и области облигационог права у којима долазе до изражаја ова два начела, а тиме и начело једнаке вредности давања као целина, као и на оне у којима се од наведених начела одступа. Као што се да приметити, нисмо се бавили ближе ниједном установом (на пример, прекомерним оштећењем, зеленашким уговором, клаузулом *rebus sic stantibus*, индексним клаузулама и др.) предвиђеном Законом о облигационим односима за обезбеђење начела једнаке вредности давања на основу облигационоправних односа. Нисмо то учинили због бројности тих усанова. При таквом стању ствари, да смо извршили ма какав избор, поставило би се питање због чега су занемарене друге установе везане за начело једнаке вредности давања, с обзиром да не постоји хијерархија у погледу значаја појединих усанова у вези с наведеним начелом. А одредити се за приказ сваке установе која је у вези с начелом једнаке вредности давања нисмо могли, с једне стране, због тога што би такво излагање било сувише површно, а с друге, због тога што би захтевало сувише простора, чак и када не би било иоле продубљено.

Али, и поред свега, чини нам се да изложено о начелу једнаке вредности давања, сходно Закону о облигационим односима, може правнику бити довољан путоказ у примени Закона, па и других прописа у којима начело једнаке вредности давања дође до израза.

др Живомир Борђевић

РЕЗЮМЕ

Принцип одинаковой ценности даяния согласно
Закону об облигационных отношениях

Закон об облигационных отношениях от 1978 года провозгласил в качестве одного из начал и принцип одинаковой ценности даяния. Этот принцип связан с областью двусторонних договоров, но он находит также применение и в других областях облигационного закона и потому можно сказать, что принцип одинаковой ценности даяния имеет характер общего начала облигационного закона.

Принцип одинаковой ценности даяния состоит из двух начал: начала равноценности и начала даяния предметов того же рода, количества и качества по отношению к точно таким же предметам.

После изложения различных понятий равноценности автор дает свою дефиницию, подразумевая под эквивалентностью объективное соотношение между благами разной потребительной ценности, формирующееся на рынке в условиях свободного товаро-денежного промысла, также как и объективное соотношение, формирующееся на основании регулятивной роли государства. Тождественность в ценности даяния на основании эквивалентности проявляется в уравнении неодинаковых количеств благ различной потребительной ценности при помощи рынка или законом: одно количество одного вида благ выменивается в качестве эквивалента на другое (различное) количество другого вида благ, причем обмен обычно совершается при помощи денег.

Идея эквивалентности получила свое выражение во многих постановлениях Закона об облигационных отношениях также как и в постановлении о чрезмерном убытке, в постановлении о клаузуле „*gebus sic stantibus*“, в постановлении о ростовщических договорах, о цене при договорах о продаже и покупке, о скользящей шкале, о денежном возмещении убытка, в постановлении о необоснованном законом обогащении, когда обогатившийся не может вернуть предмет обогащения, а может дать другой предмет, и т.д.

Под понятием даяние предмета того же вида, количества и качества по отношению к другим точно таким же предметам как видом одинаковой ценности подразумевается даяние предметов во всем идентичных, в материальном, (физическом, натуральном) и количественном отношении и которые принадлежат к одному тому же роду. Этот вид идентичности в ценности предметов встречается на многих местах в Законе об облигационных отношениях.

Однако, во всех случаях нарушения идентичности даяния, Закон об облигационных отношениях не допускает возможности восстановления этой идентичности. Он, на пример, не разрешает восстановление одинаковой ценности даяния в случае заключения договора на счастье, в случае договоров о цене, в случае, когда суд назначит сумму возмещения убытка меньше нежели сам убыток составляет, потому что сложились законом предусмотренные обстоятельства, в случае перемены ценности (покупательской способности) денег — кроме случаев, когда Закон разрешает, и др.

A SUMMARY

The Principle of Equal Value of Delivery

The Law on Obligation Relations has proclaimed, as one of its principles, the principle of equal value of delivery. This principle is closely related to the field of bilateral contracts. However, it has also made itself available for application in other fields of obligation law. That is why it may be freely said that the principle of equal value of delivery has the character of a general principle of obligation law.

This principle contains in fact two principles: the principle of equivalence and the principle of delivery of items of the same kind, quantity, and quality, with identically the same items.

Having presented the variety of differing opinions of the concept of equivalence, the author asserts that from his point of view equivalence is the objective proportion among goods of different utility value formed on the market in conditions of commodity and money-making business activity, as well as the objective proportion formed on the basis of the regulative role of the state. The equality in the value of delivery on the basis of equivalence is manifested in the effort to achieve a par value, through the market mechanism or on basis of an order of the law, of different quantities of goods (or items) of different utility value: one quantity of one kind of items is exchanged as an equivalent (of the same value) for another (different) quantity of another kind of items, with the exchange usually being conducted through the intermediary of money.

The idea of equivalence has been expressed in many provisions of the Law on Obligation Relations, such as in the provisions on excessive damage, the clause *rebus sic stantibus*, the provisions concerning usury contracts, provisions on prices in sales contracts, provisions on escalator clauses, compensation of damage in cash, legally unfounded acquisition of wealth when the acquirer is unable to return the item he has acquired wealth by but another item instead of it, etc...

The delivery of items of the same kind, quantity and quality, which are in all respects the same as similar items, as an aspect of equal value of delivery means in fact the delivery of items in all respects identical in the material (physical, natural) sense as well as in respect of quantity and which belongs to the same kind of goods. This aspect of equality of value can be found in several places in the Law.

However, the Law does not allow the opportunity of establishment of this equality of value in all cases of injured equality of delivery. For instance, it does not allow the establishment of equal value of delivery in cases of conclusion of „gambling“ contracts, affected prices, when the court decides on a lower amount of compensation of damage than the amount of sustained damage because of the concurrence of conditions provided by law, in the case of alteration of value (consumption power) of currency — except in cases where it is allowed by law, etc...

RÉSUMÉ

Le principe de l'équivalence des prestations d'après la Loi relative aux rapports d'obligation

La Loi relative aux rapports d'obligation de 1878 a proclamé, comme l'un des principes, de même le principe de l'équivalence des prestations. Ce principe est attaché au domaine des contrats bilatéraux. Cependant, il trouve l'application aussi dans d'autres domaines du droit des obligations, c'est pourquoi on peut dire que le principe de l'équivalence des prestations a le caractère de principe général du droit des obligations. Le principe de l'équivalence des prestations consiste dans deux principes: le principe de l'équivalence et le principe de la tradition des choses de la même catégorie, quantité et qualité avec en tout les mêmes choses pareilles.

Après avoir exposé les différentes conceptions de la notion de l'équivalence, l'auteur considère sous le terme d'équivalence la proportion objective entre les biens d'une valeur d'usage différente qui se forme sur le marché dans les conditions des transactions marchandises-monnaie libres, ainsi que la proportion objective qui se forme en vertu du rôle régulateur de l'Etat. L'égalité dans la valeur des prestations en vertu de l'équivalence se manifeste dans l'égalisation, par la voie du marché ou par l'ordre de la loi, des quantités de biens de valeur d'usage inégale: une quantité d'une catégorie de biens est échangée comme l'équivalent (de valeur égale) avec une autre quantité (différente) d'une autre catégorie de biens, auquel cas l'échange est effectué généralement par l'intermédiaire de l'argent.

L'idée de l'équivalence a pris toute sa portée dans de nombreuses dispositions de la Loi relative aux rapports d'obligation, telles que: les dispositions relatives à la lésion des normes, dans les dispositions relatives à la clause rebus sic stantibus, dans les dispositions relatives au contrat usurier, dans les dispositions relatives au prix dans le contrat de vente, dans les dispositions relatives à l'échelle mobile, dans les dispositions relatives à la compensation des dommages en argent, dans les dispositions relatives à l'enrichissement injuste quand la personne qui s'est enrichie ne peut pas restituer la chose par laquelle elle s'est enrichie mais elle peut donner une autre chose, etc.

Sous le terme la tradition des choses de la même catégorie, quantité et qualité avec en tout les mêmes choses pareilles en tant qu'aspect de la même valeur des prestations on entend la tradition des choses qui sont en tout identiques au point de vue matériel (physique, naturel et de la quantité, et qui appartiennent à la même catégorie. Cet aspect de l'égalité dans la valeur des choses peut être aperçue dans plusieurs endroits dans la Loi relative aux rapports d'obligation.

Cependant, la Loi relative aux rapports d'obligation n'admet pas, dans tous les cas de l'atteinte portée à l'égalité des prestations, la possibilité que cette égalité soit établie. La Loi, par exemple ne permet pas l'établissement de la même valeur dans le cas de la conclusion au hasard, dans le cas que le prix d'affection est négocié, dans le cas que le tribunal détermine un montant plus bas de la compensation du dommage que le dommage subi en raison qu'il y avait eu un concours de circonstances prévues par la loi, dans le cas du changement de la valeur (du pouvoir d'achat) de la monnaie — excepté dans le cas que cela est permis par la loi, etc.